

Rukopisni fragmenti u franjevačkom samostanu na Cresu

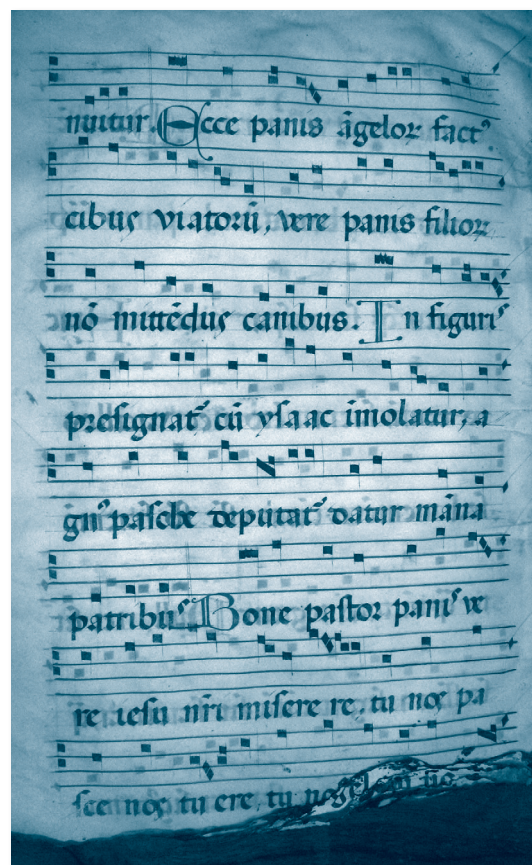
Jelena Benković, Katarina Koprek

Hrvatska kulturna baština obiluje arhivskim blagom većinom u rukopisima pisanim latinskim i starohrvatskim jezikom, glagoljičkim i latiničnim pismom. Obradivanje i objavljivanje starih rukopisa spašava te značajne spomenike od uništenja i zaborava, a ljubiteljima hrvatske kulturne prošlosti omogućuje uvid u jedinstvene spomenike knjižne djelatnosti te pobuđuje zanimanje za nova istraživanja. Takvim spomenicima kulturne baštine izrazito su bogati samostanski arhivi primorske Hrvatske.

Predmet ove studije jest predstavljanje jedne liturgijsko-glazbene knjige *rukopisa*¹ iz arhiva franjevačkoga samostana u Cresu. Opisujući povijesni kontekst nastanka *rukopisa* prema Inventaru iz 2005. godine naznačenoga br. 12, (*Gradual*, rad dvojice creskih glazbenika, fra Martina Belčića i fra Jakova Tintinaga) pokušati ćemo odgovoriti na pitanja vezana uz njegovu strukturu, namjenu i autorstvo.

Rukopis (br. 12) dvoslojna je knjižna tvorevina pisana na različitim materijalima – na 26 folija pergamene i na 82 lista papira. Riječ je, naime, o uvezu fragmenata iz liturgijsko-glazbenih knjiga nastalih u različitim razdobljima, s različitim vrstama pisma i notacije. Namjera sastavljača tih liturgijsko-glazbenih fragmenata u jedan volumen zasigurno nije bila stvoriti liturgijsko-glazbeni kodeks, nego zaštititi glazbene fragmente od daljnega uništavanja i rasipanja.

Današnji izgled uveza u jedan volumen djeluje prilično neuredno zbog nedostatka korica i većega broja folija i listova. Na gotovo svim folijama/listovima donji se rubovi osipaju zbog oštećenja nastalih izgaranjem i gašenjem vodom. Na hrptu su vidljiva podljepljivanja papirom, a neki su listovi u većoj mjeri poderani. Sadržaj nekih folija teško je čitljiv zbog preslikavanja boje. Numeracija folija i listova nije vidljiva ni u prvom ni u drugom sloju glazbenih fragmenata² pa je pri uvezivanju u jedan volumen načinjena arapska numeracija ispisana u lijevom, odnosno desnom, gornjem kutu. Numeracija počinje s 31. a završava 144. listom. Nedostaju listovi 1-30, te listovi 57, 58, 77, 78, 79, 80. Dimenzije folija/listova možemo samo približno odrediti zbog oštećenja nastalih izgaranjem. Njihova visina iznosi oko 47 cm, a širina 34 cm. U prvom dijelu fragmenata nalazi se devet, a u drugom dijelu osam notnih crtovića.

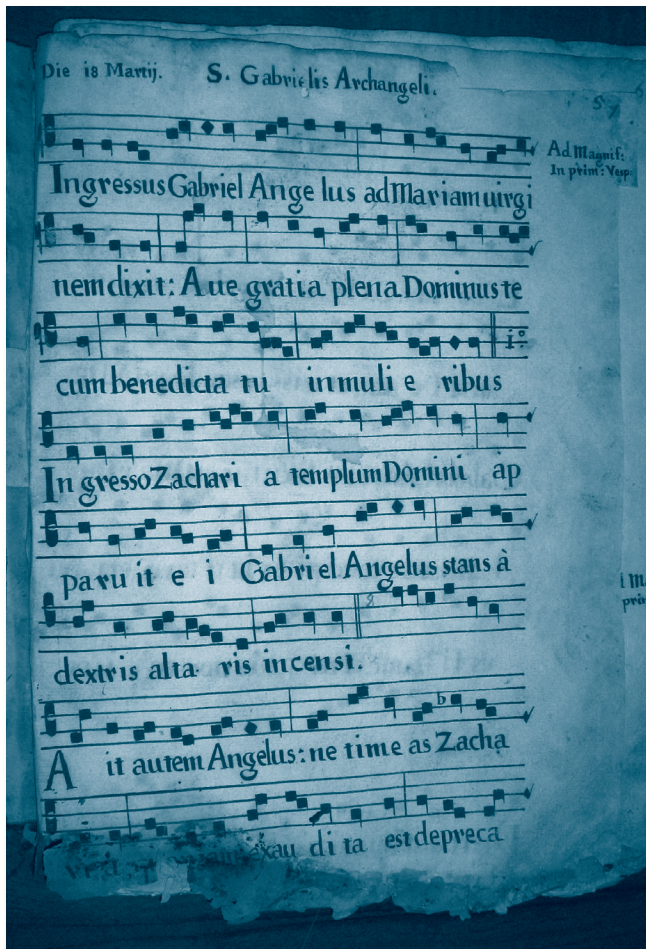

Prvi dio fragmenata

Datacija, provenijencija i vlasništvo rukopisa

Drži se da *rukopis* (br. 12) potječe iz zajednice franjevaca konventualaca te da je djelo creskih glazbenika franjevaca konventualaca Martina Belčića i Jakova Tintinaga.³ Ta dva glazbenika živjela su i djelovala u različitim povijesnim razdobljima: fra Martin Belčić u 16., a fra Jakov Tintinago u 18. stoljeću!

Prema mišljenju mo. Albe Vidakovića, prvi dio liturgijsko-glazbenoga *rukopisa* nastao je u 15. ili 16. stoljeću.⁴ U

Drugi dio fragmenata

16. stoljeću u Cresu je djelovao vrstan glazbenik fra Martin Belčić kojemu se pripisuje prvi dio glazbenih fragmenata u rukopisu. Samostanski dokumenti pripisuju mu naslov *magister* koji je mogao dobiti od redovničkih poglavara, nakon što je na nekom sveučilištu postigao doktorat.⁵ Iz dokumenata gradskoga arhiva doznajemo da je fra Martin Belčić djelovao kao zborovođa u župnoj crkvi, te kao učitelj pjevanja u gradskoj školi *Humanitas*. Pretpostavlja se da je umro između 1559. i 1562. godine.

Fragmenti iz drugog dijela *rukopisa*, prema procijeni mo. Albe Vidakovića, potječu iz 18. stoljeća.⁶ Budući da je fra Jakov Tintinago u tom razdoblju bio samostanski orguljaš, pripisuje mu se autorstvo drugoga dijela. U cre-

skom je samostanu proveo čitav redovnički život, osim što je od 1748. do 1754. boravio u Labinu. U samostan Sv. Franje u Cresu primljen je 1733. godine. Tamo se školovao i stekao redovnički odgoj. Nakon završetka studija u samostanskoj crkvi u Cresu obavljao je službu orguljaša. Osim toga, četiri godine bio je u službi prokuratora samostana – tj. ekonom.⁷ Na temelju karakterističnog stila pisanja slova G, kakvo se nalazi u *rukopisu* i u ekonomskim knjigama koje je vodio, pripisuju mu se fragmenti iz drugoga dijela *rukopisa*.⁸ Fra Jakov je umro 1768. godine.

U prilog teoriji o franjevačkom vlasništvu *rukopisa* govori sam njegova građa. *Rukopis* sadržava brojne blagdane koje na poseban način slave franjevci konventualci: sv. Paškal, Presveto Ime Isusovo, sv. Feliks, sv. Bernardin, sv. Antun, sv. Bonaventura, sv. Klara, sv. Josip Kupertinski te nekoliko blagdana vezanih uz sv. Franju.

Pripadnost franjevačkom redu također potvrđuje i stupnjevanje liturgijskoga slavlja sv. Franje: antifone Časoslova večernje toga dana naznačene su za pjevanje *In Solemnitate S. P. Francisci* – o svetkovini svetog oca Franje. Budući da su na svim fragmentima prvoga i drugoga dijela vidljivi znakovi paljevine, fra Josip Vlahović smatra da su se dugo zadržali u uporabi, sve do 1898. godine, kada je u samostanskoj crkvi izbio požar.⁹

Rukopis (br. 12) je do danas ostao u vlasništvu franjevac konventualaca i samostana Sv. Franje u Cresu. Izložen je u samostanskom muzeju.

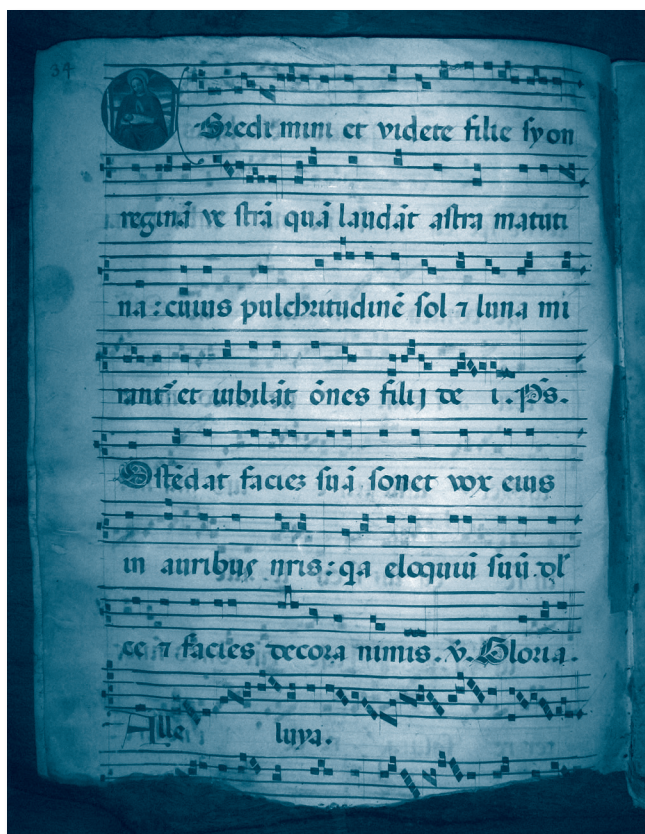
Signature

Knjigu fra Martina Belčića spominju inventari iz 16. i 17. stoljeća. Inventar iz 1559. godine svrstava je među volumene na koru: *Choro, Il libro d Kirie, gloria, Credo del R^{do} m^s p' Martino* (Knjiga kirijâ, glorijsâ, kredâ od vel. mag. Martina).¹⁰ Inventar iz 1562. godine svrstava je među misale: *Un libro in charta reale de alcuni kirie, gloria et credo qual detto il q. R^{do} m^s pre Martino Belcich* (Jedna knjiga u kraljevskoj karti koju je diktirao pok. vel. mag. p. Martin Belčić).¹¹ Istu knjigu spominju i drugi inventari iz 16. i 17. stoljeća, ne navodeći ime fra Marina Belčića, ograničavajući njezin sadržaj i određujući materijal na kojem je ispisana: *Knjiga u kojoj ima nekoliko introita i kreda, Knjiga iz koje se pjeva kredo na više načina, Knjiga iz koje se pjevaju razni kredi, Knjiga iz dobre karte (in charta bona), Knjiga iz ovčje kože (in charta pecora)*.¹² O knjizi fra Jakova Tintinaga nema sličnih podataka. Posljednji Inventar samostana i crkve Sv. Franje u Cresu iz 2005. godine, u poglavlju *Arhivske knjige*, fragmente toga *rukopisa*, povezane u jedan volumen, navodi pod rednim brojem 12 i nazivom *Gradual, rad dvojice creskih glazbenika, fra Martina Belčića i fra Jakova Tintinaga*.¹³

Struktura rukopisa

Gradual, prema recentnoj signaturi, sadrži misne napjeve te napjeve za Časoslov na latinskom jeziku. Na temelju različitih pisama i notacija ispisanih na različitim materijalima, *rukopis* dijelimo u dva dijela:

Prvi dio *rukopisa* sačinjava 26 folija pergamene, numeriranih od 31 do 56 i ispisanih crnom i crvenom bojom, koji donose fragmente za blagdane: Preobraženja Gospodinova (II Večernja i *Proprium misae*); *Proprium misae*, u čast Blažene Djevice Marije, dva misna *ordinariuma* (došašće i korizma), dva *Creda*, antifone Časoslova

34. f. *Bogorodica*
s *Djetetom*

večernje i *proprium misae* za svetkovinu Tijelova. Svi su napjevi zabilježeni kvadratnom notacijom.

Drugi dio *rukopisa* pisan je na papiru crnom bojom i sadržava 82 lista. Prema sadržaju može se podijeliti u tri cjeline. Prvu cjelinu, od 59. do 106. lista, čine antifone Časoslova večernje i dijelovi proprija misa za pojedine svece, za dva Marijanska i dva Gospodnja blagdana. Napjevi su zabilježeni kvadratnom notacijom. Druga cjelina, od 107. do 121. lista, donosi dva *Creda* i jednu dvoglasnu misu pisanu menzuralnom notacijom. Treća cjelina sadrži fragment proprija mise za blagdan *Predragocijene Krvi Kristove*, fragmente Časoslova večernje i *Introite* za pojedina svetačka slavlja, s posebnim naglaskom na blagdane vezane uz sv. Franju (rane sv. Franje, svetkovina sv. oca Franje, osmina sv. oca Franje, kanonizacija sv. oca Franje) te dva Marijanska blagdana. Svi su napjevi zabilježeni kvadratnom notacijom.

Ni prvi ni drugi dio *rukopisa* nije bio označen brojevima folija/strana, pa je paginiran nakon spajanja. Na temelju sačuvanih fragmenata ne možemo ustanoviti koliki je mogao biti ukupan broj folija/listova tih rukopisa. Razlog spajanja fragmenata može biti i istovrsnost sadržaja.

Pismo i notacija

Kako smo rekli, *rukopisa* donosi dvije različite vrste pisma i notacije. Prvi dio ispisan je na pergameni starim latinskim pismom, gotičkom minuskulom. Napjevi su zabilježeni kvadratnom koralnom notacijom u crtovlju od četiri crte, iscrtanom crvenom bojom. Liturgijski tekstovi i neume ispisan su crnom bojom, a rubrike crvenom. Početna slova antifona kao i misnih napjeva istaknuta su većim dimenzijama, crvenom bojom i ukrašena minucioznim arabeskama.¹⁴ Sadržaj je ispisan u jednoj koloni po cijeloj širini pergamene. Na 34. foliji nalazi se

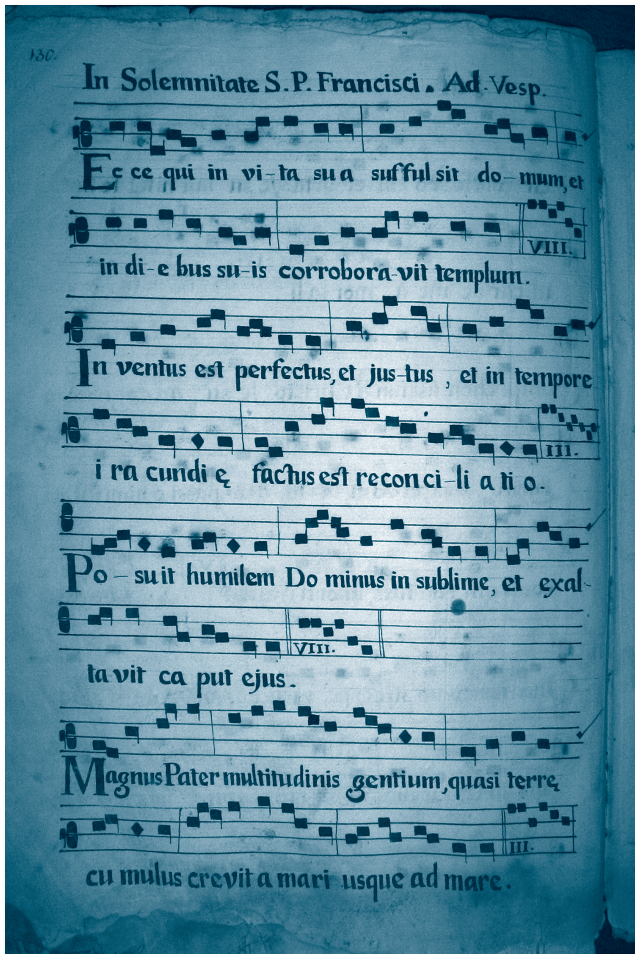
jedina iluminacija, a prikazuje Bogorodicu s Djetetom. Na toj iluminaciji, uz crvenu boju, javljaju se još i plava te zlatnožuta boja.

Drugi dio *rukopisa* ispisan je na papiru, pismom koje nalikuje na suvremeno latinično pismo, iako se čini da se autor trudio imitirati pisma iz prethodnih stoljeća.¹⁵ Sadržaj je pisan u jednoj koloni po cijeloj širini papira. Početna slova antifona i misnih stavaka su zadebljana i nešto većih dimenzija, ali u istoj boji kao i ostatak teksta. Prema vrsti notacij, fragmente drugoga dijela dijelimo u tri cjeline. Sadržaj prve i treće cjeline notiran je kvadratnom koralnom notacijom. Crtovlje od četiri crte iscrtano je crnom bojom, a istom su bojom zabilježene i neume. Sadržaj druge cjeline zabilježen je menzuralnom notacijom u crtovlju od četiri crte. I crtovlje i znakovi ispisan su crnom bojom.

0 Signaturama

Samostanski inventari više puta i u različitim povijesnim razdobljima navode knjigu fra Martina Belčića. Nakon analize sadržaja do danas očuvanih fragmenata *rukopisa* br. 12, koji se pripisuje fra Martinu Belčiću, možemo zaključiti da nijedna signatura u potpunosti ne odgovara sadržaju knjige. Naime, signature iz 16. i 17. stoljeća sadržaj knjige svode uglavnom na dijelove misnoga ordinarija: knjiga kirijâ, glorijsâ, kredâ; knjiga nekih kirijâ, glorijsâ i kredâ; knjiga iz koje se pjeva kredo na više načina; knjiga iz koje se pjevaju razni kredi.¹⁶

Fragmenti kojima danas raspolažemo sadrže samo dva *Creda*, te dva misna ordinarija namijenjena za pjevanje u došašću i korizmi, dakle bez *Glorije*. Budući da veći broj folija nedostaje, postoji mogućnost da su izgubljeni fragmenti sadržavali stavke spomenute u signaturama, no signature gotovo da i ne spominju dijelove misnoga propri-

ja i antifone iz Časoslova večernje koji prevladavaju u sačuvanim fragmentima. Tek jedna signatura iz 16. stoljeća daje naslutiti da knjiga sadržava dijelove proprija mise: *knjiga u kojoj ima nekoliko introita i kreda*,¹⁷ ali ona se opet razilazi sa sadržajem knjige, jer izostavlja ostale stavke misnoga ordinarija i proprija, te antifone iz Časoslova večernje.

Na temelju brojnih nepodudarnosti između signatura i stvarnoga sadržaja fragmenta rukopisa br. 12, nameću se pitanja: jesu li pogreške u inventarima učinjene propustom inventarista, odnosno, jesu li zapisi iz Inventara o jednoj knjizi,¹⁸ kako navodi fra Josip Vlahović, doista svjedočanstva o knjizi čiji su

fragmenti dio toga rukopisa?

Zbog sličnih nepodudarnosti između signatura i sadržaja rukopisa, potrebno je osvrnuti se i na recentnu signaturu iz 2005. godine koja se odnosi na volumen nastao spajanjem fragmenta Belčićevog rukopisa s fragmentima rukopisa fra Jakova Tintinaga: *Gradual*, rad dvojice crkvenih glazbenika, fra Martina Belčića i fra Jakova Tintinaga.¹⁹

Poznato je da se liturgijske knjige razlikuju po sadržaju i namjeni. *Graduale* je glazbeno liturgijska knjiga namijenjena za *repertorij* misnoga proprija: *Introitus*, *Gradual*, *Tractus*, *Alleluia*, *Offertorium* i *Communio*. Budući da *rukopis* osim misnoga proprija sadrži i stavke ordinarija te veći broj antifona iz Časoslova, ne možemo ga klasificirati kao *gradual*.²⁰ Osim toga, pisar se u prvom dijelu *rukopisa*

u većoj mjeri koristio abrevijacijama. Abrevijacije su najčešće korištene za skraćivanje konsonanata *n* i *m* kada se nalaze između vokala i drugoga konsonanta, odnosno na kraju riječi: npr. *loquētes* umjesto *loquentes*; *memēto* umjesto *memento*

to; *cū* umjesto *cum*; *nō* umjesto *non*. Zastupljene su i abrevijacije posljednjega sloga riječi: *filior* umjesto *filiorum*; *mirant* umjesto *mirantur*.

Kraćenje prvoga sloga riječi vidljivo je u sastavljenim riječima u kojima je prvi dio riječi prijedlog: npr. *p̄stitisti* umjesto *praestitisti*; *p̄stito* umjesto *praestito*. Skraćeno pisanje diftonga, *e* umjesto *ae* i *e* umjesto *oe*, korišteno je vrlo dosljedno u svim primjerima.

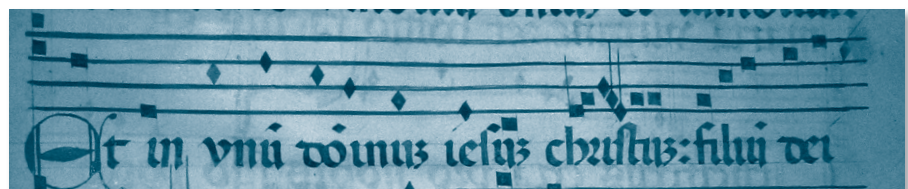
U nekoliko primjera zamijećeno je i kraćenje prefiksa *con*: *æsb̄st̄t̄ialem* umjesto *consubstantialem*; *æclusus* umjesto *conclusus*.

Uvid u tip abrevijacija donosi još jednu sumnju u Belčićovo autorstvo obrađenih glazbeno liturgijskih fragmenta. Naime, učestalost i tip abrevijacije upućuju na uzus abrevijacije iz 15. stoljeća. Ako tome pridodamo i da je pismo kojim su ispisani liturgijski tekstovi, gotička minuskula, bilo u uporabi u razdoblju od 12. do 15. stoljeća, mala je vjerojatnost da je Belčić autor glazbeno-liturgijskih fragmenta prvoga dijela *rukopisa*, jer pouzdano znamo da je kao glazbenik u Cresu djelovao tijekom 16. stoljeća.

S obzirom na sadržaj, *rukopis* br. 12 nije liturgijska knjiga specifičanoga sadržaja poput *Graduala*, *Kiriala*, *Antifonala*, *Brevijara* i sl. Riječ je, naime, o svojevrsnoj zbirci napjeva iz mise i

Primjer kraćenja prefiksa *con*- u riječi *conclusus*

Primjer kraćenja prefiksa *con*- u riječi *consubstantialem*

Časoslova koji su očito bili neizostavni repertoar u franjevačkim zajednicama.

Prema glazbenoj i liturgijskoj strukturi, dijelovi toga *rukopisa* mogu predstavljati fragmente iz zbirke franjevačkih kantuala – paralelnih s talijanskim *cantoriama*, franjevačkim kodeksima regije Trento,²¹ što potvrđuje da su takve i slične zbirke napjeva bile česti primjerci u franjevačkim zajednicama.

Bilješke

- 1 Pojam *rukopis* u ovom je radu tehnički termin za glazbene fragmente iz različitih povijesnih razdoblja povezanih u jedan volumen – knjigu.
- 2 Moguće je da se numeracija nalazila na donjim rubovima folija/ listova koji su oštećeni!
- 3 Usp. Fra J. VLAHOVIĆ, “Iz glazbene prošlosti – Dva nepoznata creska glazbenika”, u: *Sveta Cecilija*, (1985., sv. 2.), str. 32-33.
- 4 Usp. Fra J. VLAHOVIĆ, *Odlomci iz povijesti grada Cresa*, Vlastita naklada, Zagreb, 1995., str. 65., i J. VLAHOVIĆ, “Iz glazbene prošlosti – Dva nepoznata creska glazbenika”, u: *Sveta Cecilija*, (1985., sv. 2.), str. 32-33.
- 5 Usp. *Isto*, str. 62. Titula fra Josipa Belčića „magister” vjerojatno nije u svezi sa studiranjem. Moguće je da je tu titulu dobio jer se bavio glazbom. Također je moguće da se ta titula odnosi na odgojiteljsku funkciju u samostanu.
- 6 Usp. *Isto*, str. 65.
- 7 Usp. *Isto*.
- 8 Usp. *Isto*.
- 9 Usp. Fra J. VLAHOVIĆ, *Odlomci iz povijesti grada Cresa*, Vlastita naklada, Zagreb, 1995., str. 64 – 65.
- 10 *Isto*, str. 64.
- 11 *Isto*. Naveden prijevod fra Josipa Vlahovića.
- 12 *Isto*.
- 13 Usp. *Inventar samostana i crkve Svetog Franje u Cresu, Knjiga II*, Rijeka, Republika Hrvatska – Ministarstvo kulture – Uprava za zaštitu kulturne baštine – konzervatorski odjel u Rijeci, 2005.
- 14 *Isto*.
- 15 Usp. Fra J. VLAHOVIĆ, *Odlomci iz povijesti grada Cresa*, Vlastita naklada, Zagreb, 1995., str. 65.
- 16 Usp. Fra J. VLAHOVIĆ, *Odlomci iz povijesti grada Cresa*, Vlastita naklada, Zagreb, 1995., str. 64.
- 17 Usp. *Isto*.
- 18 Usp. *Isto*, str. 63.
- 19 *Inventar samostana i crkve Svetog Franje u Cresu, Knjiga II*, Rijeka, Republika Hrvatska- Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Rijeci, 2005.
- 20 Fragmenti od kojih je sastavljen rukopis potječu iz dviju istovrsnih knjiga koje su sadržavale napjeve misnoga proprija i ordinarija te antifone iz Časoslova. Nije, dakle, riječ o povezivanju Graduala, Kiriala i Antifonala u jedan volumen.
- 21 Usp. H. BREKO KUSTURA, „Sinjski kantuali fra Petra Kneževića (1767.) u kontekstu fenomena „polifonia semplice“ i „cantus fractus“ – konkordanca s talijanskim izvorima”, u: *Povijesni prilozi* (34, 2008.), str. 133.

Gregorijanska nadahnuća

Najnovija zbirka – nadahnuta gregorijanskom glazbenom baštinom – sadrži tridesetak obrađenih skladbi koje su namijenjene za puk, mješoviti i muški zbor. Izdanjem te zbirke autor želi potaknuti očuvanje gregorijanske arhaične baštine, koje je neprocjenjivo blago rimokatoličke Crkve, a čijom se interpretacijom jednoglasnih gregorijanskih melodija i mješovitoga zbornog pjevanja uključuje zbor i puk te se na taj način daje mogućnost i poticaj na aktivnije sudjelovanje u liturgiji.

Nedvojbena je to vrijedna zbirka, plod autorova dugogodišnjega stručnog i umjetničkog rada kao profesora na visokim učilištima, koji je dao veliki doprinos crkvenoj i liturgijskoj glazbi Crkve u Hrvata.

Knjiga se može kupiti po cijeni od 75 kuna i naručiti putem interneta ili na tel./faks 01/4874 319, Glas Koncila, Kaptol 8., Zagreb.

S. Domagoja Ljubičić